

Hatt. Hattatan

(M. H. Habib 13 folk
25)

Browne
L. H. Persia
PV . 450 vol.

19
ARALIK 1991

891.59

اطلاعاتی راجع به خط و خطاطان : وفا ، غلامحسین
نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی،
ش: ۶ و ۷، س: ۱، شهریور، مهر ۱۳۲۷، ص: ۵۹-۶۱

HAT u HATTATAN

869

شمار نمازهای مستحب و نوافل شمرده شده، و براساس آموزه‌های نبوی، فروع آن تبیین گشته است. نماز ۴ رکعتی حبه دارای دو تشهد و دو سلام است و پس از سوره حمد، در هر رکعت به ترتیب سوره‌های زلزال، عادیات، فتح و توحید خوانده می‌شود. ویژگی این نماز در تکرار ۳۰۰ باره تسیبحات اربعه است، بدان شیوه که در پایان هر رکعت ۱۵ بار این ذکر قرائت می‌شود. همچنین است تکرار ۱۰ باره در هر رکوع و پس از آن، پیش و پس از سجده و در هر سجده، که جمعاً به عدد ۳۰۰ می‌رسد (ابن براج، ۱۵۰/۱؛ شهیدثانی، همانجا). از نمونه تفریحات فقهی درباره این نماز، تأخیر در ادای برخی از بخشهای تکرار شونده تسیبحات اربعه است که فقیهان با تسامح، به قضای آن در پایان نماز التفات نموده‌اند (کاشف الغطاء، ۲۶۰/۱). همچنین است استحباب هر روزه این نماز، اگرچه بر روز جمعه و ایامی خاص چون نیمه شعبان تأکید خاص وجود دارد (همانجا؛ صاحب جواهر، ۲۰۰/۱۲). در روایت از یادکرد نبوی، فضیلت و اثربخشی این نماز چنان دانسته شده است که حتی می‌تواند یک بار در سال خوانده شود.

نماز حبه که با ذکر و تسیب فراوان الهی، به‌ویژه با توجه به قران زمانی آن در تاریخ صدر اسلام، نمادی از شکرگزاری الهی است، دارای فضایل بسیار دانسته شده، و در فرهنگ مذهبی مردم بسیار مورد التفات قرار گرفته است. کیفیت قرائت این نماز سبب طول مدت آن شده است، لذا در بیان عامیانه، نمازهای طولانی را به نماز جعفر طیار تشبیه می‌کنند.

مآخذ: ابن براج، عبدالعزیز، المهذب، به کوشش جعفر سبحانی، قم، ۱۴۰۶ ق؛ بحرانی، یوسف، الحدائق الناضرة، قم، ۱۳۶۳ ش؛ شهیدثانی، زین‌الدین، روض الجنان، قم، مؤسسة آل‌البیت؛ صاحب‌جواهر، محمدحسن، جواهرالکلام، به کوشش محمود قوچانی، تهران، ۱۳۹۴ ق؛ علامه حلی، حسن، منتهی‌المطلب، مشهد، ۱۴۱۲ ق؛ کاشف الغطاء، جعفر، کشف الغطاء، اصفهان، انتشارات مهدی فرامرزی حاج منوچهری

حَبِيبِ اِصْفَهَانِي، مِيرْزَا، یا حبيب‌الله اصفهانی (۱۲۵۱- ذیقعدة ۱۳۱۰ ق / ۱۸۳۵- مه ۱۸۹۳ م)، فرزند اسدالله، ادیب، شاعر، مترجم، از پیشگامان تجدد ادبی ایران، و اندیشمند وابسته به حوزه روشنفکری استانبول که پیش از مشروطه، با محوریت روزنامه/خبر در آن شهر شکل گرفته بود.

مهم‌ترین منابعی که درباره سوانح زندگی میرزا حبيب سخن گفته‌اند، عبارت‌اند از: نوشته‌های سید احمد خان ملک ساسانی و حاجی محمدعلی پیرزاده که هر دو در استانبول با وی ملاقات داشته‌اند، روزنامه/خبر که حبيب اصفهانی در طول ۱۸ سال با آن همکاری داشته است، و مطالبی که یکی از معاصران میرزا حبيب یعنی کمال اینال (۱۸۷۰-۱۹۵۷ م) در کتاب شاعران معاصر ترک، براساس یادداشتهای خود میرزا حبيب و نیز گفته‌های پسر

شده و حبه به عنوان یادگار سنتی در خانواده‌ها حفظ شده است، نه ضرورت (کاتوزیان، ۲۲۹).

اما نزد فقها توضیحاتی در این باره وجود دارد (مثلاً نک: مفید، همانجا). گفته شده است که حبه نوعی عوض مالی در برابر به‌جای آوردن نماز و روزه‌های فوت‌شده پدر است (ابن‌حمزه، ۳۸۷؛ محقق‌حلی، همانجا)، اما به نظر برخی، هیچ‌گونه تلازمی میان این دو حکم متصور نیست؛ زیرا در صورت فقدان حبه هم، قضای نماز و روزه بر پسر بزرگ واجب است (عاملی، ۱۴۰/۸؛ میرزای قمی، ۲۶۶/۱-۲۶۷). همچنین گفته شده است که برای اجرای این تعهد هیچ‌گونه ضمانت اجرایی در کار نیست، چنان که برخی دادن حبه به پسر بزرگ را واجب، و برخی مستحب دانسته‌اند (علامه حلی، ۲۰/۹؛ شهیدثانی، همانجا).

سرانجام، باید توجه داشت که بلوغ پسر بزرگ جزو شرایط حبه نیست. از این رو، بالغ باشد یا صغیر تفاوتی در تصاحب حبه ندارد. در تنها شرط اختصاص یافتن این اشیاء به پسر بزرگ، عقیده مشهور این است که او سفیه یا فاسدالعقیده نباشد (نک: محقق‌حلی، ۸۲۶/۴؛ صاحب‌جواهر، ۱۳۳/۳۹، ۱۳۷-۱۳۸).

مآخذ: آقابزرگ، الذریعة؛ ابن‌حمزه، محمد، الوسيلة، به کوشش محمد حسن، قم، ۱۴۰۸ ق؛ ابن‌منظور، لسان، امامی، حسن، حقوق مدنی، تهران، ۱۳۵۳ ش؛ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ارث، تهران، ۱۳۷۱ ش؛ شهیدثانی، زین‌الدین، «الحبه»، مجموعة افادات، ج سنگی، تهران، ۱۳۱۳ ق؛ هو، الروضة البهية، قاهره، ۱۳۷۸ ق؛ شهیدی، مهدی، ارث، تهران، ۱۳۸۷ ش؛ شیخ‌الاسلام، محمد، راهنمای مذهب شافعی، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ صاحب‌جواهر، محمدحسن، جواهرالکلام، قم، ۱۳۶۲ ش؛ طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، به کوشش احمد حسینی، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ طوسی، محمد، تهذیب الاحکام، به کوشش حسن موسوی خراسان، نجف، ۱۳۷۹ ش؛ عاملی، محمدجواد، مفتاح الکرامت، قم، ۱۳۷۵ ش؛ علامه حلی، حسن، مختلف الشیعة، قم، ۱۴۱۹ ق؛ قاضی نعمان، دعائم الاسلام، به کوشش آصف فیضی، قاهره، ۱۹۶۳-۱۹۶۵ م؛ قاموس قانون مدنی، کاتوزیان، ناصر، شفعه و وصیت و ارث، تهران، ۱۳۸۶ ش؛ کلینی، محمد، الکافی، به کوشش علی‌اکبر غفاری، تهران، ۱۳۹۱ ق؛ محقق‌حلی، جعفر، شرایع الاسلام، به کوشش صادق شیرازی، تهران، ۱۴۰۹ ق؛ مفید، محمد، المسائل الصاغانية، قم، ۱۴۱۳ ق؛ میرزای قمی، ابوالقاسم، جامع الشتات، به کوشش مرتضی رضوی، تهران، ۱۳۷۱ ش؛ نراقی، احمد، مستند الشیعة، قم، ۱۴۰۵ ق.

نماز حبه: در فقه امامیه و فرهنگ شیعه، یکی دیگر از نموده‌های اصطلاح حبه، در مبحث نمازهای مستحب است. یکی از پراشده‌ترین این نمازها نزد شیعه، نماز منسوب به جعفر بن ابی طالب (ع) است که در منابع فقهی با عنوان نماز حبه و در فرهنگ عامه شیعیان نماز جعفر طیار شناخته می‌شود. براساس منابع، در بازتاب شادی پیامبر اکرم (ص) هنگام بازگشت جعفر از حبشه که با فتح خیبر مقارن گشت، حضرت این نماز را به‌عنوان هدیه‌ای به جعفر آموزش دادند (نک: علامه حلی، ۳۵۹/۱؛ شهیدثانی، ۳۲۷؛ بحرانی، ۴۹۸/۱۰).

در منابع فقهی نماز حبه یا با نام دیگرش نماز تسیب، در

dâ, *Habîb-i Kibriya, Habîbullah* (Allahın sevgilisi) tabirleri ile Hz. Peygamber için kullanılmaktadır.

*Her kemâlât ile kâmil şâh idi
Ânun için ol habîbullah idi*

Süleyman Çelebi

Eski edebiyatımızda *sevgili* * nin çok sayıda olan isimlerinden biridir.

*Sünbüllerin ki zîb-i gül eyler habîbimiz
Cûlar olur çemende sabâ-veş rakibimiz*

Nâîli-i Kadîm

HABİB (Karamanlı). Mutasavvıf şair (Karaman ? - Amasya 1496). Seyyid Yahya Şîrvânî halifelerinden olup hayatı hakkında fazla malumat yoktur. *Osmanlı müellifleri*'nde (I) manzum *Etvâr-ı seb'a* ve mensur *Kitâbu'n-nesâyih* isimli eserleri olduğu kayıtlıdır.

HABİB Mirza. Şair (İsfahan 1835 - Bursa 1894). Tahsilini İsfahan, Tahran ve Bağdat'ta yaptı. Tahran'da iken kaleme aldığı siyasi bir hiciv yüzünden şah taarratlarının takibe uğradı. Osmanlı topraklarına sığındı (1866). Ahmed Vefik Paşa'nın tavassutu ile Galatasaray Sultanisi'ne muallim oldu. Daha sonra Maarif Nezâreti Encümen-i Teftiş ve Muayene Azalığı'nda bulundu. Şiirlerinin çoğu *Ahter* gazetesinde yayımlandı. Farsça bir *Mevlid*'i vardır. Farsça şiirlerinde usta, Türkçe şiirlerinde acemidir.

Eserleri. *Baba-i İsfahanî* (Bombay), *Tarih-i Âl-i Osman*, *Debistân-ı Parisî* (1891), *Düstûr-ı sühan*, *Desturçe* (1876), *Hat ve hattatân* (1888), *Merdümçüriz*, *Rehnümâ-yı Fârisî*. (→ K.)

HABİBE Hanım. Divan şairi (Hersek 1845 - İstanbul 1890). Hersekli Ali Paşa'nın kızıdır. Tahsilini İstanbul'da yaptı. Kâtip Mehmed Mehdî Efendi, daha sonra Konya Defterdarı Numan Fikri Bey'le evlendi, Konyaya gitti. Orada Mevlevî tarikatına girdi. Mürettep divanı olduğu söylenir. M. K. İnal'ın *Son asır Türk şairleri* (II) ve Hacıbezzâde Ahmed Muhtar'ın *Şair hanımlarımız* gibi kaynaklarda şiirlerinden örnekler verilmektedir. Bir beyti :

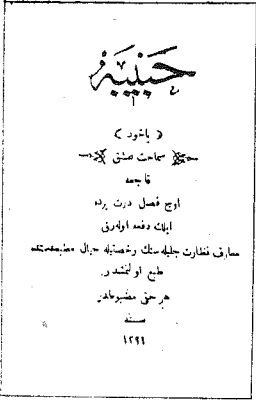
*Cigerde tig-i gamzen zahmı varken atma
peykânın
Yeter ey kaşı yay artık yeter depretme
müjgânın*

(→ K.)

Habibe yahut semahat-ı aşk. Oyun (Ebüzziya Tevfik, Victor Hugo'nun «Anjelo le tyran de Padone» [Anjelo Paduva zalimi, 1835] isimli eserinden tatbik, 1874). Ebüzziya eserin takdim yazısında «Habibe'nin mevzuu, Victor Hugo'nun Anjelo namındaki faciasına tatbik olunmuştur.» cümlesiyle bu durumu açıklar. Tiyatro edebiyatımızda «adapte» olduğu bildirilen ilk eser bu olduğu gibi, bugünkü dilde «uyarlama» veya «uygulama» dediğimiz «tatbik» deyimi de ilk defa, halen tiyatro dilinde yer alan «adapte»nin Türkçesi olarak bu eserle kullanılmıştır. Üç fasıl, dört perde olan eserin konusu zalim bir hakanın sarayında geçen bir aşk macerasıdır. Eserin yazılış gayesi Abdülaziz idaresine karşı mücadele eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının, tiyatro yolu ile, halkı uyandırmaya çalışmalarıdır. Tiyatro sanatı bakımından Hugo'nun asıl eseri de, Ebüzziya'nın tatbiki de kuvvetli değildir. Güdülen gayeye, piyesin konusu ve olayların akışı ile değil, oyunculara, müstebid idareye ve zalim hakanlara karşı söylenen sözlerle varılmağa çalışılmakta ve halka, zalim hükümdarların katli edilmeleri gerektiği telkin olunmaktadır. Yazar sade dille kaleme aldığı bu eserinde, istibdada ve zalim hakana karşı olan telmihlerinin yeterince halkı uyaramayacağından endişelenmiş, piyesin başına bir de «izahat-ı müellif» başlığı ile önsöz ekleyerek Abdülaziz'i ve idaresini kastedtiğini anlatmıştır.

Ancak o devirde bir eseri basabilmek için müsveddeleri önce Maarif Nezaretî'nin incelemesine sunmak ve ruhsat almak şarttı. Bu ruhsat sadece eserin basılabilmesi içindi. Baskıdan sonra eser tekrar aynı makamca, muhafaza edilmiş müsaa-delî müsveddelerle karşılaştırılır, bir ilâve yoksa satışa çıkarılmak üzere nihâf ruhsat verildi. Ebüzziya Tevfik eseri Rodos'ta mahpus bulunduğu sırada yazdığı, siyasi mahkumların ise eser yayımlamak hakkı olmadığı için, ruhsat müracaatı, kendisi ile birlikte Rodos'ta mahpus bulunan Ahmed Midhat Efendi'nin kardeşi Mehmed Cevdet Efendi'ye yaptırılmış, basma ruhsatı alınmıştı. Ancak baskı sırasında esere, sansür heyetine gösterilmemiş olan önsöz eklenmiş, incelemede bunun farkına varılmış, önsöz eserden söktürülerek imha olunmuş, piyes piyasaya önsözsüz çıkarılabilmektedir. Türkiye'de bir kısmı imha ettirilen ilk eser Ebüzziya Tevfik'in bu piyesidir.

Son asır Türk şairleri, Dergâh arşivi

Habibe yahut Semahat-ı aşk (1835)

Mirza Habib

حامی آمدی (hā.mi-ye.ā.me.di)، احمد فرزند عبدالله، دیاربرکر ۱۰۹۰ - همان جا ۱۱۶۰ ق، شاعر عثمانی. وی در جوانی نزد درویش آگاه سمرقندی درس خواند و از ابراهیم هاشم خوش‌نویسی آموخت. در سی‌سالگی به استانبول رفت. پس از چندی منشی ویژه عبدالله پاشا کوپرولوزاده (- ۱۱۴۸ ق) که به بیگلریگی دیاربرکر منصوب شده بود، شد و همراه وی به زادگاهش بازگشت (۱۱۳۰ ق). در ۱۱۳۷ ق در محاصره تبریز شرکت جست و به سبب خدمات ارزنده‌اش به رتبه خواجهگی دست یافت، اما پس از برکناری عبدالله پاشا کوپرولوزاده از کار، در ۱۱۳۸ ق بار دیگر به دیاربرکر بازگشت. وی سال‌های پایانی زندگی‌اش را در حمایت عبدالله پاشا چته‌جی‌زاده، والی دیاربرکر، در رفاه و آسایش گذراند. حامی با زبان فارسی آشنا بود و شعرش به پیروی از شاعران مکتب فارسی و فاقد ابتکار شخصی است. حامی نامه‌ای منظوم و یا دادنامه‌ای دارد که به گفته کمال‌بیگ بهترین اثر او است. غزل‌هایش زیاد درازند و گه‌گاه با دو مطلع آغاز می‌شوند. ضیا پاشا او را همسنگ روحی بغدادی (- ۱۰۱۴ ق) دانسته است. دیوان ترکی حامی آمدی چاپ شده است (استانبول، ۱۲۷۳ ق).

منابع: سجل عثمانی، ۱۰۹/۲؛ عثمانلی مؤلفری، ۱۳۹/۲؛ فهرس المطبوعات التركية العثمانية، ۹۴/۲؛ فهرس نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۱۶/۱-۱۱۷؛ قاموس الاعلام، ۱۹۱۸/۳؛ هدیه العارفین، ۱۷۴/۱

A history of Ottoman poetry, 4/71; Mevlana müzesi, 2/318-319; Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, 15/458.

رشنوزاده

حبيب اصفهانی (ha.bib-e.ēs.fa.hā.ni)، میرزا حبيب، متخلص به داستان، اصفهان ۱۲۵۲ - بورس ۱۳۱۱ ق/۱۸۳۵ - ۱۸۹۳ م، مترجم، شاعر، دست‌ورشناس و ادب‌پژوه ایرانی. آگاهی‌های زندگی‌نامه‌ای درباره میرزا حبيب چندان اندک بوده که لاجرم هر آن‌کس که قلم به دست گرفته و درباره او پژوهیده و نوشته، گفته‌های پیشینیان را تکرار کرده است. میرزا حبيب بیش‌تر زندگی خود را در عثمانی گذراند. احتمالاً در منابع ترکی آگاهی‌هایی درباره او و نشست‌و‌خاست‌هایش با شاعران و ادیبان آن دیار آمده، اما تاکنون در پرده مانده و کم‌تر پژوهشگری

فالنامه‌ای با نام جام سخنگو در سی‌و‌دو پرسش و پاسخ که هرکدام در یک یا دو بیت آمده است و نسخه‌ای از آن در کتابخانه بورس نگره‌داری می‌شود؛ تواریخ آل عثمان به نظم؛ مدام جانفزا/مدام روح‌افزا در شرح اثر صوفیانه کم‌حجمی به نام جام جهان‌نما که تألیف آن را به چند تن، از آن شمار به عزیزالدین نسفی و محمدشیرین مغربی، نسبت داده‌اند و نسخه‌هایی از آن در کتابخانه‌های بورس و ماگنسیا نگره‌داری می‌شود؛ مفردات ابن بیطار به فارسی؛ دلایل الاعجاز به فارسی.

منابع: ایضاح‌المکتون، ۴۵۴/۲؛ تاریخ نظم و نثر، ۷۹۲/۲-۷۹۳؛ زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، ۱۵۰-۱۵۶؛ شعر و ادب فارسی در کشورهای همسایه، ۱۱۰-۱۲۰؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بورس، ۲۰۴-۲۰۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مغنسیا، ۲۵۴-۲۵۵؛ مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، ۴۶۷/۲؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، ۲۹۳-۲۹۵؛ حسین نخجوانی، «نفوذ زبان و ادبیات فارسی در ترکیه آل عثمان»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، سال چهاردهم، شماره ۲، صص ۱۷۶-۱۸۶

Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi, 4/87; Türk edebiyatı ansiklopedisi, 2/598; Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi, 15/461-462.

رسولی

حامدی چغتایی (hā.me.di-ye.ča.qa.tā.i)، ز ۷۸۴/۷۸۳ ق/۱۴۶۹ م، شاعر عثمانی. درباره زندگی او آگاهی در دست نیست. وی با اثری به لهجه چغتایی با نام یوسف و زلیخا شناخته است. نام کامل این اثر داستان حضرت یوسف علیه‌السلام و زلیخا است که در ۱۴۶۹ م در بلخ نوشته شده است. چنان‌که در دیباچه آن آمده، مؤلف این اثر را از کتابی مثنوی به فارسی، ترجمه کرده است. منبع:

Türk edebiyatı ansiklopedisi, 2/598.

محمدی

حامدی‌زاده، عبدالجلیل فرزند مولانا حامدی ← جلیلی بورسوی

حامدی عجم، عبدالجلیل فرزند مولانا حامدی ← جلیلی بورسوی

اصفهان یکی از زبان‌آورترین متون گردانیده به فارسی در دوره نوین ترجمه است. در عرف ترجمه دو نگرش کلی و متمایز هست: ترجمه آزاد یا ترجمه معطوف به زبان مقصد و ترجمه دقیق که اصل را بر وفاداری به زبان مبدأ می‌نهد. اگر این تمایز را بپذیریم می‌توانیم ترجمه حاجی بابا را ترجمه‌ای آزاد بدانیم و در این صورت از بحث تخصصی درباره آسیب‌شناسی متن ترجمه بپرهیزیم؛ اما در واقع بخشی از پرسش‌هایی که درباره این کتاب مطرح می‌شود به همین مسئله مربوط است. می‌دانیم که میرزا حبیب به هنگام اقامت در استانبول این کتاب را به فارسی درآورد. از چاپ‌های انگلیسی متن موریه و ترجمه فرانسوی آن نیز باخبریم. بنابراین، تردید نیست که حاجی بابا را میرزا حبیب از متن فرانسوی آن ترجمه کرده است، اما روشن نیست که آیا موریه خود آن را به انگلیسی نوشته یا از روی نوشته‌ای به فارسی ترجمه‌ای انگلیسی از آن به دست داده است. برخی پژوهشگران کوشیده‌اند از روی اشاره‌های جسته‌گریخته متن دریابند که آیا به راستی این رمان به انگلیسی نوشته شده یا کسی از ایرانیان آشنا به سبک و سیاق رمان‌نویسی غربی آن را به فارسی نوشته و به موریه داده و موریه ترجمه‌ای انگلیسی از آن به دست داده است. بسیاری از پژوهشگران با توجه به آگاهی‌هایی که از جزئیات زندگی ایرانی در روزگار فتح‌علی‌شاه قاجار (۱۲۱۲ - ۱۲۵۰ ق) در این کتاب آمده نتیجه گرفته‌اند که یک فرنگی نمی‌تواند در طی اقامت خود در ایران، آن هم در کم‌تر از شش سال، این همه آگاهی از زندگی روزمره ایرانیان به دست آورد. چیمز موریه که در ازبیر ترکیه به دنیا آمده بود کم‌وبیش با محیط‌های شرقی آشنایی داشت، اما این آشنایی آن قدر نبود که لحن‌ها و تکیه کلام‌های اصناف گوناگون را به کمال بداند. این‌که یک انگلیسی، صدو هفتاد و هشت سال پیش از این، این همه آگاهی از اندرون حکیم‌باشی و ملاباشی تهران داشته باشد و احوال کنیزان و زنان و درگیری‌های آنان را با هم به این دقت بداند، بسیار دور از ذهن است. آیا برای یک فرنگی، در آن زمان‌ها، امکان داشته که به صحن قم و مشهد داخل شده با علما نشست و خاست کند؟ به هر روی، این تردیدها آن قدر مسئله‌ساز بوده‌اند که برخی پژوهشگران بر آن شده‌اند با ردیابی مأموریت موریه در ایران و شخصیت‌های داستان او به هویت نویسنده احتمالی کتاب پی ببرند. در دیباچه کتاب که امضای

یود و به تعلیم نگاه‌گردان نیز می‌پرداخت. از آثارش: مطالع‌الانوار به عربی در منطق و کلام که شرح‌های بسیار بر آن نوشته‌اند و مشهورترین آن‌ها شرح قطب‌الدین رازی (- ۷۶۶ ق) به نام لوامع‌الاسرار فی شرح مطالع‌الانوار/شرح مطالع است؛ بیان‌الحق و لسان‌الحق؛ التحصیل من المحصول که گزیده و شرح‌المحصول امام‌فخر رازی در اصول فقه است؛ اللباب که گزیده‌الاربعین امام‌فخر رازی است؛ شرح اشارات ابن‌سینا در منطق و حکمت؛ شرح الوجیز غزالی؛ مختصر شرح السنة بغوی؛ الرسائل فی علم‌الجدل؛ تهذیب‌النکت ابواسحاق شیرازی (- ۴۱۶ ق)؛ لطایف‌الحکمه به فارسی در حکمت که در ۶۵۵ ق به نام عزالدین کی‌کاوس بن کی‌خسرو سلجوقی (۶۴۴ - ۶۵۵ ق) نوشته و در دو قسم معرفت یا حکمت علمی و معدلت یا حکمت عملی است و ارموی در قسم دوم آداب پادشاهی را مشروح نوشته و حکایت‌هایی آورده است. این کتاب با تصحیح غلامحسین یوسفی به چاپ رسیده است (تهران، ۱۳۵۱ ش)؛ مجمل‌الحکمه به فارسی که برگردانی همراه با تلخیص از پرسائل اخوان‌الصفا است.

منابع: اخبار سلاجقه روم، ۳۲۹؛ الاعلام، زرکلی، ۱۶۶/۷؛
اوحدالدین کرمانی و حرکت اوحدیه، ۱۲۷ - ۱۲۸؛ تاریخ ادبیات در
ایران، ۱۲۲۰/۳ - ۱۲۲۳؛ تاریخ نظم و نثر، ۱۵۰ - ۱۵۱؛ دانشمندان
آذربایجان، ۱۷۹؛ روضات‌الجنات، ۱۰۸/۸؛ ریحانة‌الادب، ۱/
۱۰۸ - ۱۰۹؛ زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، ۱۲۳ - ۱۲۶؛
فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۷۵، ۲۹۲؛
فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۱۶۷۲؛ کشف‌الظنون، ۶۱، ۹۲، ۹۵،
۲۶۱، ۴۸۸، ۹۰۲، ۱۶۱۵، ۱۷۱۵، ۱۸۴۶، ۲۰۰۲؛ الکنی واللقاب،
۲۲/۲؛ گنجینه سخن، ۱/۵؛ معجم‌المؤلفین، ۱۵۵/۱۲؛ مکتوبات
مولانا جلال‌الدین رومی، ۲۶۴ - ۲۶۶؛ مناقب اوحدالدین حامد بن
ابی‌الفخر کرمانی، ۹۱ - ۹۵؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و
ادب فارسی در ترکیه، ۱۰۵ - ۱۰۶؛ هدیه‌العارفین، ۴۰۶/۲.

رسولی

سرگذشت حاجی بابای اصفهانی (sar.go.zašt-e.hā.ji.bā.bā.ye.es)
(fa.hā.ni) ترجمه فارسی رمانی به انگلیسی نوشته چیمز
جوستین موریه، از روی متن گردانیده آن به فرانسوی، به قلم
میرزا حبیب اصفهانی (- ۱۳۱۱ ق). سرگذشت حاجی بابای

۱، دی ۱۳۴۳ ش، صص ۶۵-۷۲؛ عباس اقبال آشتیانی، «کتاب حاجی بابا و داستان نخستین محصلین ایرانی در فرنگ»، یادگار، سال یکم، شماره ۴، صص ۲۸-۵۰؛ ایرج افشار، «آثار میرزاحیب اصفهانی»، یغما، سال شانزدهم، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۴۲ ش، صص ۸۰-۸۲؛ ایرج افشار، «یادداشت‌هایی از سفرنامه حاجی پیرزاده»، همان‌جا، سال سیزدهم، شماره ۱، فروردین ۱۳۳۹ ش، صص ۴۱-۴۲؛

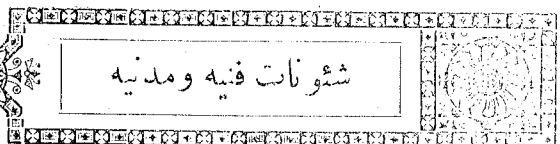
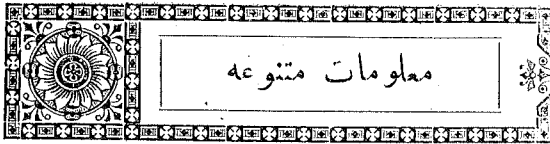
Iranica, 1/586.

شریفی

سرگذشت ژیل بلاس (sar.go.zašt-e.jil.be.lās)، ترجمهٔ رمانی نوشتهٔ آن‌رنه لوساز از زبان فرانسه به فارسی، به قلم میرزاحیب اصفهانی (-۱۳۱۱ ق). گمانهٔ اصلی این است که میرزاحیب ژیل بلاس را پس از سرگذشت حاجی بابای اصفهانی به فارسی برگردانده است. شیخ‌احمد روحی در نامه‌ای که به ادوارد براون نوشته از سرگذشت حاجی بابا یاد می‌کند و از براون می‌خواهد که در صورت امکان آن را در لندن به چاپ رساند، اما هیچ‌یادی از ترجمهٔ ژیل بلاس نمی‌کند. حاجی پیرزادهٔ نایینی نیز که در سفرنامهٔ خود از دیدارش با میرزاحیب یاد کرده و از ترجمهٔ حاجی بابا خبر داده نامی از ترجمهٔ ژیل بلاس نبرده است. بنابراین، میرزاحیب به احتمال فراوان ژیل بلاس را پس از ۱۸۸۶م به فارسی ترجمه کرد. این فرضیه زیاد دور از ذهن نیست. موریه برای نوشتن حاجی بابا، سرگذشت ژیل بلاس لوساز را سرمشق خود قرار داده بود؛ پس طبیعی بود که میرزاحیب دست به ترجمهٔ ژیل بلاس بزند. ژیل بلاس از نمونه‌های موفق سبک پیکارسک در رمان‌نویسی غربی و هم‌تراز با دن‌کیشوت، شاهکار سروانتس، بود. رویدادهای رمان ژیل بلاس نیز با رویدادهای حاجی بابا کاملاً شباهت داشت. ترجمهٔ حاجی بابا که در آن ایران و ایرانی به سخره گرفته شده بود می‌توانست مترجم آن را در مظان اتهام قرار دهد. بنابراین، بهتر بود که ژیل بلاس هم به فارسی ترجمه شود تا خوانندگان حاجی بابا بدانند که نمونهٔ دیگری از این رمان هم در دست است که در آن نویسنده‌ای فرانسوی فرهنگ و عادات و رسوم اسپانیایی‌ها را به سخره می‌گیرد. میرزاحیب در این ترجمه، به خلاف ترجمهٔ حاجی بابا، دست خود را باز نگذاشته است و این

میرزاحیب را ندارد، بلکه در بعضی موارد ضعف سلیقهٔ او مقصود اصلی میرزاحیب را کاملاً از راه به در کرده است. جعفر مدرس صادقی نیز بر اساس نسخهٔ اصلی یافتهٔ مجتبی مینوی و دیگر چاپ‌های کتاب، ویرایشی تازه از این ترجمه به دست داده و مقدمه‌ای کامل نیز بدان افزوده است. ویرایش مدرس صادقی در واقع ویرایش فنی است و او تنها رسم‌الخط را عوض کرده و در متن دست نبرده است. این ویرایش تمامی هشتادگفتار متن اصلی را دربردارد و ویراستار در پایان واژه‌نامه، نامنامه و فهرستی از اصطلاحات متن به همراه معنی آن‌ها به دست داده است. ویرایش مدرس صادقی به چاپ رسیده است (تهران، ۱۳۷۹ ش). پیش از این نیز یوسف رحیم‌لو سرگذشت حاجی بابا را تصحیح و چاپ کرده بود (تبریز، ۱۳۵۱ ش).

منابع ادبیات نمایشی در ایران، ۱/۳۱۹-۳۲۰؛ جورج کرزن، «کرزن، موریه و حاجی بابا»، ترجمهٔ مجتبی کمره‌ای، ارج‌نامهٔ ایرج، ۱/۷۱۱-۷۳۲؛ کریم امامی، «در باب ترجمهٔ عام‌فهم و خاص‌پسند حاجی بابا»، از پست و بلند ترجمه، ۳۵-۶۳؛ از صبا تا نیما، ۱/۳۹۵-۴۰۵؛ مجتبی مینوی، «حاجی بابا و موریه»، یازدهم گفتار، ۲۸۳-۳۱۲؛ پیدایش رمان فارسی، در صفحات فراوان؛ حاجی بابای اصفهانی، چاپ جمالزاده؛ سبک‌شناسی، ۳/۳۶۶؛ سرگذشت حاجی بابای اصفهانی، چاپ الست فردا، مقدمه و پیشگفتار؛ سرگذشت حاجی بابای اصفهانی، چاپ مدرس صادقی، مقدمه؛ هجده سال داستان‌نویسی، ۱/۳۶، ۸۰، ۸۵، ۱۱۶، ۱۱۶۲، ۱۲۱۴؛ لغت‌نامه، زیر «حاجی بابا افشار» و کتاب «حاجی بابا»؛ سیدمحمدعلی جمال‌زاده، «حاجی بابای اصفهانی»، آینده، سال نهم، شماره ۳ و ۴، اردیبهشت و خرداد ۱۳۶۲ ش، صص ۲۵۳-۲۵۷؛ همان، «حاجی بابا دلاکزادهٔ اصفهانی»، همان‌جا، سال یازدهم، شماره ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۶۴ ش، صص ۶۷۰-۶۷۴؛ همان، «باز هم حاجی بابا»، همان‌جا، سال سیزدهم، شماره ۱-۳، فروردین - خرداد ۱۳۶۶ ش، صص ۱۳۹-۱۴۶؛ خان‌ملک ساسانی، «میرزاحیب اصفهانی»، ارمغان، سال دهم، شماره ۲ و ۳، صص ۱۱۰-۱۲۰؛ مریم ب - سنجایی، ترجمهٔ عباس امام، «دریارهٔ نمایشنامهٔ مردم‌گریز»، مترجم، سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۷۷ ش، صص ۳۴-۵۶؛ علی مشیری، «مطالب جالب و مهم دریارهٔ کتاب حاجی بابا»، وحید، سال یکم، شماره ۱۲، آذر ۱۳۴۳ ش، صص ۸۹۰-۸۹۷؛ همان، همان‌جا، سال دوم، شماره

Hab va Halkatan Mucallif

حبیب افندی

معارف نظارت جلیله سی انجمن تفتیش و معاینه اعضا سندن
 حبیب افندی اخیراً دو چار اولدینی اعصاب خسته لغنی برای
 تداوی بروسده بولمقده اولدینی صرده مرضی مشتمد
 اولدق مایسک برنجی جمعه ایرتسی کونی ترک
 حیات ایش و نیشی احتفالات لایق ایله قالدیر یله رق شهر
 مذکورده پایر باشنده کائن قبرستانده تهه ایدیلن مقبره
 مخصوصه دفن ایدلشد.

مرحوم موسی الیه عن اصل ایرانی اولوب بوندن اوتوز
 سنهیی متجاوز بر زمان اول در سعادت ککش ویکرمی
 بش سنن برو خدمت دولت علیه استفاده ایدلکده
 بولمشیدی.

ایرانه شمدهیه قدر ظهور ایدن اعظم علما
 و عرفان هیج برینک اثری یوق ایدی که موسی الیهک
 منظور وحق مضبوطی اولسون. کرک بوراده و کرک
 ایرانه حبیب افندینک عرفان و معلوماتی مدار استشهاد
 عد اولدور و فارسی به متعلق اک مشکل مسائل کندیسنه
 مراجعتله حل یدیله بیلیردی.

حبیب افندینک فضل و کمالی اوروپاچه دخی مسلم
 اولوب کندیسی فرانسه کائن انجمن دانشی فخری
 اعضا و مخبر لکنه قبول ایدلش ایدی.

موسی الیه اون اون ایکی سنه قدر مکتب سلطانی ده
 فارسی و عربی و دار الشفقده فارسی و فرانسجه
 ماسلکارنده بولدرق تقاریرندن فوق العاده استفاده
 اولمشدر.

حبیب افندینک وفاتی فنجه ضایعاتندره
 فارسیده کی اقتدار ادیبی محیر عقول دینله چک
 برارنده اولدق خامه عرفانک محصولی اولق اوزره
 کتبخانه ارباب عرفانه بر خیلی اثرلر یادگار ایشدر که
 اسامیسی بوجه زیردر :

آثار فارسیه سی: دستور سخن، دبستان پارسی،
 سرده کریز [ترجمه میزانتروپ، نظماً]، مولد نبوی

(منظوم): آثار ترکیسی: خط و خطاط، تاریخ آل عثمان
 (منظوم)، رهنمای فارسی، دستورچه،
 در دست طبع اولان آثار فارسیه سی: ذیل بلاس
 ترجمه سی، مجموعه اشعار (ترکجه و فارسیجه). «ترجمان حقیقت»
 یوز قسم اولق شرطیله آومینوم معدنی طبقه لرینک
 یکدیگرینه ارتباطی یچون یکی بر قلائک ترکیبی شوندن
 عبارتدر: (۵۰) قشم قادمیوم، (۲۰) توتیا، (۳۰) قلائی
 اخذ ایدرک اولا توتیا بر قاب دروننده اذابه ایدیلور. مواد
 مذابیه قادمیوم معدنی متعاقباً قلائی کوچک پارچه لر
 حالنده اولدق علاوه ایدیلور. بده جمله سی ده کوز لجه
 اذابه ایدلکدن صکره خصوصی قالبده دوکیلور. بوخلیطه
 سائر معادنده دخی استعمال ایدیله بیلور سده اک زیاده
 آومینومده ایشه یارامقده ایش.

فرانسه ده «فوتبلو» جوارنده واقع «آهون» نام
 محله اخیراً بر لحد کشف اولمش و اوزرنده «شارل
 دوساق، قرال ایکنجی هازینک سلاحشوری؛ تاریخ
 وفاتی ۱۵۴۹» شماره سی محکوک اولدینی کورلمش و ایکنجی
 هازینک سلاحشوری کیم اولدیغنه دائر بو کوبه قدر
 الیه معلومات مفقود اولدیغندن تاریخ نقطه نظرندن اشبو
 کشف اخیر حائز اهمیت و قیمت عد اولینور.

(واشنگتون) جوارنده «اسپوقاق» دن اشعار ایدلدیکنه
 کوره (مونتایه) قریب «بلاق فووت» قربنده شمال دمیر
 یولی قطاری یوز قدر بر (آهو-غزال) کومه سنه تصادف
 ایلمش و بونلردن یدی دانه سنی قدر ازمشدر بو ائشاده
 ترن توقفه مجبور اولمش و ماکنده اوافق بر سقطلق یوز
 کوسترمشدر. دیگر بر لو قوموتیف جلب ایدلدیچه قطار
 حرکننه دوام ایدم مامشدر.

بوکونلرده غلاسیقوو تیمور یول قومپانیاسی یکی
 بر تجربه ایله اشتغال ایتکده بولندیفی خبر ویریلور.
 بو تجربه، هوائی و قاوچوقدن معمول بر طاقم چنبرلری

H

- H. A. B. (19. yy.): Oyun yazarı. **Eseri:** *Çifte Av-cılar yahud Nisâda Vefâ* (5 fasıl, 5 perde ti-yatro, İst. 1292/1875).
Kay.: *TiB.* s. 154. ♣Yaz. Krl.
- H. Basri, bk. ÇANTAY, Hasan Basri
- H. Câvid, bk. RASİZADE Hüseyin Câvid
- H. İhsan (19. yy.): Roman yazarı. **Eserleri/Cep romanı:** *Müteverrime Bir Kızcağız yahud Sevdanın Neticesi* (İst. 1307/1889), *Mübârizesi Hayât* (İst. 1311/1893).
Kay.: *TBTK* 5/3. ♣Yaz.Krl.
- H. İrfan (19/20. yy.): Roman ve oyun yazarı. **Eserleri:** *Güftâr-ı Perişân yahud Mahsûl-i Te-essür* (İst. 1307/1889), *Çirkin Kız* (İst. 1308/1890), *Duygular ve Tarihi Temsil* (İst. 1331/1913).
Kay.: *TBTK* 5/3. ♣Yaz.Krl.
- H. Kâmil (19/20. yy.): Oyun yazarı. Tepedelen'de doğdu. Doğduğu yere nispetle Tepedenli diye anıldı. **Eseri:** *Maşuka yahud Muhafaza-i Aşk* (manzum 1 perde, İst. 1303/1885).
Kay.: *TiB.* s. 27. ♣Yaz.Krl.
- H. Nâhid (19/20. yy.): Hikâye yazarı. **Eseri:** *İbret yahud Bedbinliğin Tehlike-i Vataniyesi* (İst. 1329/1911).
Kay.: *TBTK* 5/4. ♣Yaz.Krl.
- H. Nâzım (takma ad), bk. REY, Ahmet Reşit
- H. Sürûrî (20. yy.): Şair. **Eseri/Şiir:** *Yedi Veren* (M. N. Güntel, Celâl Enver v. d. ile birlikte, İzmir 1931).
Kay.: *ÖBBŞKA* 2/1240. ♣Yaz.Krl.
- HABİB** (?-1496): Mutasavvıf şair. Karaman'a bağlı Niğde'nin Ortaköy ilçesinde doğdu. Habib-i Karamanî diye tanınarak çevresinde saygınlık kazandı. Akşemseddin ile tanıştı. Ankara'da Hacı Bayram'ın kabrine sıkça ziyaretlerde bulundu. Aydın, Kayseri, Konya ve Karaman'a seyahat etti. Üç kere hacca gitti. İskilip'te Şeyhülislâm Ebussuud Efendinin kız kardeşi Rukiye Hatunla evlendi. Eşiyle birlikte İskilip'te câmi, medrese, zaviye ve kütüphaneden oluşan bir külliye kurdu. Şeyh Habib'le Konya'da tanışan Lâmiî Çelebiye göre kayın-pederi Şeyh Yavsî ile anlaşamayıp Amasya'ya gitti ve bir zaviye kurup ibadetle meşgul oldu ve orada vefat etti. Türbesi Mehmed Paşa İmaretindedir. **Eserleri tasavvuf ağırlıklıdır. Eserleri/Manzum:** *Etvâr-ı Seb'a. Mensur: Kitâbu'n-Nasâiyih.*
Kay.: "Amasya'da Medfun Şeyh Habibî ve Rukiyye Bacı Hatun'un Müşterek Vakfiyeleri", *Çorumlu*, Çorum 1945, I. C., sayı:12, s. 148-153; *HHTŞ* s. 62, 63, 76, 248; *HŞ* s. 282-283; M. Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, İst. 1994, s. 409-410; Lâmiî Çelebi, *Nefehatü'l-Üns Tercümesi*, s. 577-578; *OM* 1/58; *TDEA* 3/440; *TDVİA* 14/371-372; *TN* 1/187 (758). ♣M. CUNBUR
- HABİB** (1835/36-14.5.1893): Divan şairi, yazar. İsfahan'a bağlı bir köyde doğdu. Adı Mirza Habib Efendidir. Önce İsfahan'da, Tahran'da öğrenim gördü. Bağdat'ta dört yıl kadar edebiyat usulü ve fıkıh okudu. Oğlu Kemal Bey tarafından yazılan hâl tercümesinde bildirildiğine göre, İran'ı istibdattan kurtarmak için Bağdat'tan Tahran'a geldi, kaleme aldığı bir hiciv üzerine şah taraftarlarının takibatına uğrayınca kaçıp iki ay Rûmiye'de bir Fransız manastırında kaldı. Daha sonra düşmanlarının takibinden yaralı olarak kurtularak Osmanlı topraklarına geçebildi. 1866'da İstanbul'da Osmanlı Devletine iltica etti. Sadrazam Âli Paşaya tak-

628. NEZÂM QÂRI, M. M., *Divân-e albase*, prés. Moširi, Md., Tehrân, Šerkat-e mo'al-lefân va motarjemân-e Irân, 1359Š/1980, XII⁺+ 207 p.

Rédigé pendant la deuxième moitié du 9e siècle de l'égire par un poète de Chiraz, le *Divân-e albase* (le livre des habits) imite le style d'une œuvre du siècle précédent, le *Divân-e aḡ'eme* de 'Abu Eshâq Ahmad Hallâj Širâzi, connu sous le nom de Beshâq Aḡ'eme. Ce dernier vivait à Chiraz au 8e s.h. et devint célèbre (et très imité) pour son *divan*, ainsi nommé pour l'importance qu'il accorde aux choses de la table. De Nezâm Qâri on ne sait quasiment rien et l'on ne lui connaît pas d'autre œuvre que ce *Divân-e albase* qui contient de précieux renseignements sur les mœurs et les coutumes (en particulier, vêtements et tissus) des dernières décennies avant les Séfévides. Ce *divan* (ainsi que celui de Beshâq Aḡ'eme) a été publié à Istanbul au siècle dernier par le célèbre traducteur d'*Hajji Baba*, Mirzâ Ḥabib Ešlahâni. On ignore sur quel manuscrit s'est basé ce dernier; et les deux disponibles à la bibliothèque de l'Université d'Istanbul (N° 409, 479) sont très incomplets par rapport au texte publié par Mirzâ Ḥabib (et dont la présente édition de Moširi est la reproduction anastatique). On trouvera à la fin de l'ouvrage, réunies par Mirzâ Ḥabib, des listes de termes, extraits du *divan*, se rapportant aux couleurs, aux formes de vêtements et la couture. Ch. B.

Abst. Ir. Supp. S. 1982 Leiden. 187-188

197 EKIM

1892

Habib Eshâq
Mirza

Habib Efendi
Mirza

604. BALAY, Ch. «*Les Aventures d'Hâjji Bâbâ d'Ispahan*: traductions, éditions et genèse». *Studia Iranica*, 10, 1 (1981), pp. 93-109.

Article richement documenté qui fait le point des questions posées par le célèbre roman du XIXe siècle et y apporte en particulier une solution qui fera date. James Morier fit deux séjours en Iran (1808-9 et 1810-1815) comme diplomate anglais et accompagna l'ambassadeur Mirzâ Abol-Hasan Xân; de ces séjours et de cette compagnie, il tira des notes de voyage, qu'il utilisa en particulier pour composer son meilleur roman, ces *Aventures d'Hâjji Bâbâ*, un des chefs-d'œuvre de la littérature européenne de son siècle. Plus précisément, le roman (achevé en 1823) eut pour genèse l'«utilisation d'un fonds documentaire et (la) transformation narrative à partir du modèle *Gil Blas*» (p. 106) de Lesage, auquel J. Morier fait explicitement référence. L'auteur montre en effet la parenté des deux textes. Le roman de Morier, dans sa traduction de l'anglais en français par A. J. B. Defauconpret (1824), a connu à son tour une transformation célèbre, par la traduction libre qu'en a faite Mirzâ Habib Eşfahâni à Istanbul; M. Minovi a découvert en 1961 le manuscrit de ce chef-d'œuvre de la prose persane. L'auteur expose comment et pourquoi on s'est longtemps trompé dans l'attribution de cette traduction, donne une biographie de J. Morier et de Mirzâ Habib, établit la chronologie des éditions persanes (dont celle, à Bombay en 1904, d'une traduction fidèle au texte anglais) et donne une abondante bibliographie sur l'ensemble du sujet.

C. F.

Abst. Pr. Suppl. 5, 1982 Leiden, s. 181

19 | EXIM
7900

17 Ocak 2015

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Habib gend
080024

2847

RASTEGAR, Kamran. The unintended gift: *The adventures of Hajji Baba Ispahani* as a transactional text between English and Persian literatures. *Middle Eastern Literatures*, 10 iii (2007) pp.251-271. [*The adventures of Hajji Baba Ispahani* by James Morier, published in 1824, and the value of its Persian translation, by Mīrzā Ḥabīb Iṣfahānī, within the social context of the Iranian constitutional revolution.]